

"BULHARI" V STREDEURÓPSKÝCH PRAMĚNOCH 11. - 14. STOR.

Ondrej R. H a l a g a , Košice

Neväzujem na to, čoho sa už včera dotkli v diskusii kol. Pražák, Loos a iní, keď spomínali prenikanie byzantského kresťanstva a bogomilstva do Uhier.

Juhovýchodné oblasti Uhorska boli fakticky christianizované pôvodne z Bulharska, resp. z bulharsko-srbskej sféry. A to už v dobe pred vznikom uhorského kráľovstva, ba i pred ich pripojením do tohto kráľovstva Štefanom Svätým.^{1/} S christianizáciou prejmali Maďari z bulharsko-srbskej sféry aj rad cirkevných výrazov slovanského pôvodu.^{2/}

Neskoršia redakcia ruských letopisov, tzv. moskovský svod, reprodukuje uvedený fakt ako už dávnu a preto v detailoch i nepresnú a anachronickú tradíciu. "Běchu že Ugri pervoje v pravoslavije kreščenyje ot Grěk", a to vraj v dobe, keď "v sredi zemlji ugorskoj" ležal "velikij Varadin grad Ugerskij" a "samoderžcem toja zemlji" bol kráľ "Vlaslav", ktorého "k neporočnej chriatianstěj věre Grečeskoj" učil sv. Sáva, "serbskij archiepiskop". Reprodaktor tejto tradície chápe v ďalšom vpád Tatarov ako trest boží za to, že sa dali Rimanmi zviať k nasledovníu ich "herézy".^{3/}

Tradíciu, zapísanú v ďalekej moskovskej zemi, citujem tu preto, aby som zvýraznil dve veci:

1/ že kruhy východnej cirkvi radili Uhorsko Belu IV. k odpadlickým zemiám, k tzv. rímskej heréze. A nie neprávom, ako to vieme z Belovho postoje k inkvizícii a z iných faktov. Belo IV. znamenal aj v náboženskom vývoji Uhorska, v netolerantnom postoji k východnej cirkvi a k herézan zlom.^{4/}

2/ Že christianizácia Uhorska z Bulharska a Srbska patrí obdobiu a územiu tzv. "mladších kráľov", t.j. bichorského vojvodstva s centrom vo Varadíne.^{5/} Treba, pravda, znovu opakovať, že počiatky bulharských cirkevných vplyvov v tejto oblasti siahajú pred rok 1000 (vznik kráľovstva..

Bulhari, ktorí prevzali a zachovali dedičstvo moravskej misie, ktorí ho potom i ďalej šírili do Uhorska i na Rus, stali sa v očiach východného i západného kresťanstva reprezentantmi gréckej viery slovanského jazyka. Vplyv autority Bulharov ako predstaviteľov pravej viery Slovanov, domnievam sa, odrazil autor Povesti vremennych let medziiným

aj tým, že kolísku celého Slovanstva spatroval v zemi počunajských Slovanov, kde je zem uhorská a bulharská.^{6/}

A tak nutne existujú v 11.-14. storočí aj pramene, kde termín "Bulhari" a "bulharský" označuje len cirkevnú príslušnosť. Toto je dobe celkom primerané. Podobne je to aj s výrazom Grék-grécky,^{7/} s výrazom "ruskij" a ruským protikladom "nemeckij" a "liadskij" v zmysle "katolícky".^{8/} "Bulhari" v cirkevnom význame vyskytujú sa nielen v súvislosti s Uhorakom a Balkánom,^{9/} ale aj v súvislosti s českým^{10/} a poľským prostredím.^{11/} Buďe treba zamerať tým smerom heuristiku.

Nie je vždy ľahké diferencovať, kedy takýto výraz "Bulhari" označuje oficiálnu ortodoxnú cirkev a kedy heretikov, manichejcov a či bogomilov. Oficiálne cirkvi, východná i západná, sa totiž v časoch, keď klesali nádeje na úniu, vzájomne traktovali ako heretici.^{12/}

Z toho istého prostredia ako východná cirkev prenikala aj dualistická heréza.

Včera v diskusii už kol. Pražák správne spomenul, že bogomilská heréza ovplyvnila tzv. pohanskú reakciu v Uhorsku (pol.11. stor.). Vieme o tom zo spisu prvého čanádskeho biskupa Gerharda (maď. Gellért) "Deliberatio supra hymnum trium puerorum", ktorý roku 1790 vydal Ig. Bathányi. Gerhard polemizuje v spisku s manichejským učením. Prezráda, že od Grékov, najmä heretikov, preniká uznávanie boha ohňa - Uriela - ako jedného zo zboru archanjelov.^{13/} Bogomili boli už v Bulharsku prenasledovaní oficiálnou ortodoxnou cirkvou. Najmä po obsadení Bulharska Grékmi. A predovšetkým za prenasledovania uchýlili sa bogomilskí učitelia do východných oblastí Potisia, ktoré Anonym a iní uhorskí kronikári nazývali ako miežatstvo "Achtumovo" a "Gladovo".^{14/} Z prác maďarských bádateľov, Ivánku,^{15/} Rónaya^{16/} a iných sa v posledných dvoch desaťročiach stali tieto veci v užšom kruhu známe.

Spracúvajúc problematiku heréz v Uhorsku, vyniesla nám analýza zákonov sv. Štefana, že už od samého začiatku kráľovstva musela oficiálna cirkev, t.j. vtedy ešte bez rozdielu rítu aj rímska aj grécka, bojovať s bogomilskými názormi. Štefan I. vystríhal pred takými, qui enim false credunt. Za príznačné pre heretikov považoval učenie o tom, ktoré osoby patria do sv. Trojice.^{17/}

Od doby štefanskej a poštefanskej potom dlho pramene mlčia o bogomilskej heréze v Uhorsku. Boj proti jej rozmachu dokladajú potom až ku koncu 12. stor. a roku 1232 pomery na juhu Uhorska a na východoslovenskom Spiši sú už kritické. Viedli až k exkomunikácii celého kráľovstva, k uvaleniu interdiktú naň, kým heretici nebudú potrení.^{18/}

Pretože sa bogomilská heréza šírila hlavne v rámci grécko-bulharskej viery v Uhorsku, prispievalo to k tomu, že sa nielen oficiálna východná cirkev, ale aj heréza označovala termínom "Bulgari".^{19/}

No a napokon treba vyzdvihnúť i tretiu eventualitu, keď slovom "Bulgari" sa označuje politická realita, resp. predstava či tradícia takejto reality. "Sclevi et Bulgari" uhorského Anonyma, lokalizovaní do Patisia, na rozdiel od jeho pojmu "Bulgari" a "Bulgaria" pre vlastné Bulharsko za Dunajom, sú toho markantným dokladom.^{20/} Jazykovedci jednoznačne nenachádzajú opory pre vysvetlenie termínu "Sclevi et Bulgari" v Patisii jazykovými fenoménmi, a to ani takými, čo by dokladali Bulharov slovných, ani takými, čo by dokladali turanských Protobulharov.^{21/}

Ostáva pravde otvorenou otázka, či Anonym sa pritom opiera o dávnu tradíciu o bulharskej politickej suverenite v Patisii, alebo či si Anonym sám takúto suverenitu vykonštruoval na základe cirkevnej podriadenosti východouhorských území Bulharsku. Nebolo by to ani nelogické, keďže dobre vieme, ako šírenie kresťanstva a politickej suverenity tesťo šli ruka v ruku aj v iných oblastiach Európy.^{22/}

Prírodzene, netýkame sa tu adekvátneho používania termínu Bulhari pre etnikum a obyvateľov vlastného Bulharska, ktorého význam je mimo diskusie.

P o z n á m k y

- 1/ Anonymi Gesta Hungarorum, kap. 24, 27, 11. - Chron. Monac., kap. 29. - Chron. Bud. a tiež Chron. pictum Vindob., kap. 66. - Vita S. Gerardi, kap. 8. Porov. i M. Gyoni, L'Eglise orientale dans la Hongrie du XIe siècle. RóHC XXV-1947, 42nn. a Gy. Györfi, Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szévaszentdemeter (Sremska Mitrovica). Studia Slavica V-1959, 18nn.
- 2/ F. Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien 1871. - O. Asboth, A magyar nyelvbe került szláv szók átvételék helye és kora. Nyelvtud. Köz. 1900, 74-90, 209-230. - J. Melich, Die Herkunft der slav. Lehnwörter der ungarischen Sprache. AfSPH 1910. - I. Kniezsa, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest 1955. - Tenze, A magyar állami és jogi terminologia eredete. A MTA nyelv-és irodalomtud. oszt. Köz. VII-1955, 237-243.
- 3/ PSRL tom 25, s. 139-141 (ed. Moskva-Leningrad 1949).
- 4/ M. J. Fehér, Középkori inkvizíció. Buenos Aires 1966, 65, 70, 74-76. Porov. O. R. Halaga, Spätmittelalter als s. g. Krisenepoche im Lichte der Inquisition in Ungarn. Mediævalia Bohemica 1970 (v tlači).
- 5/ Porov. „Bihorliensis dum” a „Bihorliense agmen” v Scriptores rerum Hungaricarum I. 59, 101, 389; Ordalia "Prada" pre celé Patisie vo Varadíne (Karácsonyi-Borovszky, Regestrum Varadinense. Budapest 1903).
- 6/ Ipat. letopis, PSRL tom 2 (Petrograd 1923), s. 126.
- 7/ Zriedkavý je striktný opis "Sclevi (Walachi etc.) Graecorum ritum tenentes" (Fejér, CDH III/2, 158 k r. 1229; 399 k r. 1234 atď.). Bežné je skracovanie etnikonom Graeci. Aj v srbskom prostredí uhorské

- pramene uvádzajú "Sclavi et Graeci" (Fejér, CDH III/2, 158), Uhorskú má len "coenobia Graecorum" (Fejér, II. 446-448) atď.
- 8/ Gramoty kasajuščijsia do snošenij sav.-zap. Rossii s Rigoju i genzenjckimi gradami v XII. XIII. i XIV. veka. (ed. Vukarski, Spz. 1857), č. Inn. - Porov. "Krestištsia v russkiju v. i. i. Russkaja i. i. ričeskaia biblioteka, tom XX- Litovskaja Metrika tom I. (1860-1867), stipeč 904, č. 229; porov. i č. 489 na stlpci 1196. - "Russkaja cerkov": ib. 756, 867, 1304 č. 146, 213, 57. - Tamže i protiklad "liadakaja vera (cerkov)": 1196, 1304 č. 489, 57. - "Krestištsia v nemeckuju veru": PSRL tom 2, 213.
- 9/ Typ "Bulgarorum episcopi" (Fejér, CDH III/2, 276, r. 1232), "gens Bulgarorum...et aliorum schismaticorum" (Wagner, Analeste Scepusii III. 14 r. 1288/ap.
- 10/ Porov. interpoláciu z doby Kozmovej do textu Benedikta VII. o fundácii pražskej diecézy: sed non secundum ritum aut sectam Bulgariorum gentis vel Russiae aut Slavoniae linguae... Kosmas k r. 967 (ed. B. Bretholz, Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. SSRG, NS, t. II, Berlin 1923, 247.
- 11/ Anales Silesiae k r. 967 o Vratislave: Hac tempestate Romanus praesul diplomatæ publico Slavicae sive Henetae linguae usum id temporis in sacris ecclesiasticis more Bulgarorum ecclesiarum inhiibuit ac latina lingua concipi liturgiam praecipue iussit (K. Langka-ronska, Studies on the Roman-Slavonic Rite in Poland. Roma 1961, 34 p. 44).
- 12/ = 3, 10.
- 13/ Deliberatio... 233: Graeci... et unum utique Uriel, cui ignis Dei dicitur, quem specialius haeretici invocare solentur.
- 14/ = 1.
- 15/ E. Ivánka, Szent Gellért Deliberációja. Századok 1942, 497-500.
- 16/ Gy. Ronay, Bogumilizmus magyarországon a XI. század elején Gellért püspök "Deliberatio" - janské úkřehy. Průdakovort. Křesl. I. 4. kn. 17/ S. Stephani decretum I, kap. 2, 3, 12 (st. Mirkus 1899, 6, 8, 10, 26). - Porov. J. R. Hslaga, Herézy v Uhorsku, Praha 1963, 11-13.
- 18/ Mon. eccl. Strig. I. 281-282. - Fejér, CDH III/2, 295-298.
- 19/ Vzácné je diferencovanie heretikov (paterini et manichei) a schizmatikov za vpádu uhorského kráľa do Bulharska, keď 8mi františkani vraj pokretili za 50 dní 200.000 osôb. Fejér, CDH IX/3, 602-603.
- 20/ Anonymi Gesta Hungarorum, kap. 11 (ed. Scriptores rer. Hung. I. 487. - "Confinium Bulgarorum" je však na juh od sútoku Tisy a Dunaja (kap. 14, SSRH 53-54), tam je "terra Bulgarorum" (kap. 38, SSRH 51; porov. i kap. 12, SSRH 51).
- 21/ S. Kniezsa, Ungarns Völkerschaften im XI. Jh. AECO 1938, 295, 326, 345. - E. Moor, Die slawischen Ortsnamen der Theiszebene. ZDMG 1900, 135, 138 etc.
- 22/ Anonym christianizáciu z Bulharska však dokonštruoval až po kolonizáciu Slovanov z Bulharska: kap. 12, SSRH I. 51.

DIE "BULGAREN" IN DEN QUELLEN MITTELEUROPAS DES 11.-14. JHS.

Die südöstlichen Teile des Theiſſegebietes ſind noch vor der Gründung des ungarischen Königiums von Bulgarien her christianisiert worden. Die kirchlichen Ausdrücke ſlawiſchen Urſprungs im Ungariſchen ſind auf das bulgariſch-serbiſche Milieu zurückzuführen. Den Heiligen dieſes Milieus ſchreiben die orthodoxen Kirchenkreiſe - ſogar im weiten Moskau - die urſprüngliche Rechtgläubigkeit Ungarns zu, indem ſie im Königreich Belaſ IV. ein zur römischen "Häreſie" abgefallenes Land erblicken.

Da ſich die Bulgaren als direkte Erben der mähriſchen Miſſion von Conſtantine und Methodiuſ Verdienſte um die Aufbewahrung, Weiterentwicklung und Verbreitung der ſlawiſchen Liturgie nach Ungarn, Rumänien und Ruſſland erworben hatten, genoſſen ſie im Mittelalter Autorität und Reſpekt. Sie waren Träger des orthodoxen griechiſch-ſlawiſchen Glaubens. Die Römischen ſchätzten daſ oft negativ.

Demzufolge müſſen wir in den Dokumenten deſ 11.-14. Jhs. mit dem Vorkommen auch eineſ ſolchen Ausdruckſ "Bulgaren" rechnen, der nur alſ ein Begriff für die Kirchenangehörigkeit zu deuten iſt. In jenen Jahrhunderten war eſ ſo üblich. Z.B. beim Begriff "Graeci", "ruſſkiſ" (und demgegenüber in Ruſſland auch "nemeckiſ" und "liadskiſ" für katholiſch). Die entſprechenden Beſpiele für "Bulgari" ſind auſſerhalb Ungarns noch in Böhmen und Polen zu finden. Dabei muſſ man achten, wo durch daſ Wort "Bulgaren" die offizielle orthodoxe Kirche gemeint wird und wo wieder die bogomiliſche Häreſie. Dieſe iſt nämlich ſchon zur Zeit deſ erſten ungarischen Königſ Stephan I. nach Ungarn eingedrungen worden.

Beim ungarischen Anonymuſ iſt die kirchliche Abhängigkeit der Theiſſegend von Bulgarien alſ bulgariſche politiſche Suveränität aufgefaſſt und durch die Zuſammeneſetzung "ſclavi et Bulgari" auſgedrückt.